

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

Ετυμολογία είναι η αναζήτηση «τού *ετύμου*», τής αληθούς δηλ. προέλευσης μιας λέξης ως προς τη μορφή και τη σημασία της, ανιχνεύοντας τις μεταβολές που έχει υποστεί στο πέρασμα του χρόνου. Όσο ισχύει ότι ο άνθρωπος «*φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται*», άλλο τόσο φαίνεται να ισχύει και ότι οι ομιλητές μιας γλώσσας επιθυμούν κατά κανόνα να γνωρίζουν από πού «βγαίνουν» αυτές ή εκείνες οι λέξεις που χρησιμοποιούν στην επικοινωνία τους. Έτσι όλοι συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας να διατυπώνει υποθέσεις για την προέλευση μιας λέξης που μας κάνει εντύπωση. Αναζητούμε δηλαδή, στην πραγματικότητα, την αρχική σημασία, την πηγή τής λέξης. Και επειδή αυτό δεν είναι καθόλου εύκολο ακόμη και για τους ειδικούς, ακούμε να διατυπώνονται παρερμηνείες (στην επιστήμη τις λέμε *παρ-ετυμολογίες*) για την προέλευση αυτής ή εκείνης τής λέξης. Απλοϊκά τις περισσότερες φορές και δικαιολογημένα (αφού στην πράξη μπαίνουμε να κολυμπήσουμε στα βαθιά νερά τής γλωσσικής επιστήμης) διατυπώνουμε –ενίοτε και καθιερώσουμε– εμπειρικές ερμηνείες που αντλούμε συνήθως από μερικά πραγματικά στοιχεία τής χρήσης και από επανερμηνεία τής ίδιας τής σημασίας μιας λέξης. Έτσι ακούγεται π.χ. ότι το *παντελόνι* προέρχεται από το «πάντα λειώνει», η *ομπρέλα* από το «όμβρε (βροχή) έλα», το *άνθρωπος* από το «άνω θρώσκει» (το όν που κοιτάζει επάνω εν αντιθέσει προς τα ζώα)! Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες τέτοιες παρετυμολογίες που όλοι έχουμε κατά καιρούς ακούσει. Συχνά μάλιστα αυτό συμβαίνει και σε σχέση με ξένες λέξεις που, επειδή ομοιοχούν σε κάποιον βαθμό με αντίστοιχες ελληνικές, θεωρούνται και αυτές παρετυμολογικώς ότι προέρχονται από την Ελληνική, ενώ πρόκειται –κατά κανόνα– για λέξεις που έχουν απλώς κοινή καταγωγή με την Ελληνική (ανάγονται στην ίδια ρίζα).

Ίσως φανεί προκλητικό, αλλά ισχύει, νομίζω, ότι «το βασίλειο τής παρετυμολογίας» είναι τα χρόνια τής ελληνικής αρχαιότητας και οι περισσότερες –κραυγαλές μάλιστα– παρετυμολογίες περιέχονται στον *Κρατύλο* τού Πλάτωνος, που φέρει μάλιστα τον τίτλο *Περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος*! Για να συνεχιστούν στα ετυμολογικά λεξικά των αρχαίων γραμματικών με αποκορύφωμα το *Μέγα Έτυμολογικόν*, στου οποίου τις ευφάνταστες ετυμολογίες παραπέμπουν ενίοτε και φιλόλογοι, νομίζοντας ότι περιλαμβάνει έγκυρες πληροφορίες για την προέλευση των αρχαίων λέξεων!

Εύλογη ερώτηση: Είναι δυνατόν ο Πλάτων να παρετυμολογεί; Γιατί συμβαίνει αυτό; Από άγνοια; Πώς εξηγείται; Η απάντηση είναι σχετικά απλή και συνδέεται με την *ονοματοκρατία* (τον νομιναλισμό), που είναι η κύρια θέση τού Πλάτωνος για τη σχέση ονομάτων (λέξεων) και πραγμάτων (όντων). Η σχέση αυτή θεωρείται «φύσει», δηλαδή φυσική, εσωτερική, αιτιώδης. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι από τα ονόματα, δηλ. τις λέξεις (τις ιδιότητες, τα χαρακτηριστικά τους, τις πληροφορίες που δίνουν για τα πράγματα), οδηγούμαστε αιτιακά στη γνώση των ίδιων των πραγμάτων –λόγω τής φυσικής και άμεσης σχέσης, κατά Πλάτωνα, που συνδέει τα ονόματα με τα πράγματα– έστω και αν χρειαστούν γλωσσικά άλματα (προσθήκες, αφαιρέσεις, μετακινήσεις φθόγγων) προκειμένου να συνδεθεί και να «ερμηνευθεί» η προέλευση μιας λέξης. Ο ιδρυτής τής γλωσσικής επιστήμης στην Ελλάδα, ο καθηγητής Γεώργιος Χατζιδάκις, έχει πει αφ' ενός μεν ότι δεν υπάρχει δυσκολότερο γλωσσολογικό εγχείρημα από την ετυμολογία των λέξεων μιας γλώσσας και αφ' ετέρου ότι οι παλαιοί ετυμολογούσαν και ερμήνευαν χωρίς μέθοδο και χωρίς περιορισμούς τις λέξεις, έτσι ώστε «*τὸ πᾶν ἐκ τοῦ παντὸς ἡδύνατο νὰ προέλθῃ*»!

Χρειάστηκε να φτάσουμε στις αρχές τού 19ου αιώνα, όταν με την ίδρυση τής *γλωσσολογίας* ως νέας αυτοτελούς επιστήμης –και μάλιστα στο ξεκίνημά της ως *ιστορικοσυγκριτικής* επιστήμης– εδραιώθηκε αυστηρή μεθοδολογία ερμηνείας των φαινομένων τής γλώσσας, αποκαλύπτοντας τους γλωσσικούς νόμους (φθογγικούς και γραμματικούς) που διέπουν τις μεταβολές στη γλώσσα. Τότε ήταν που άρχισε

συστηματικά να ερευνάται η προέλευση των λέξεων στο πλαίσιο της επανασύνθεσης (αγγλ. *reconstruction*) των λεξικών ριζών που συνδέουν τις συγγενείς γλώσσες και της αναγωγής στην αρχική μορφή των λέξεων. Σε αυτήν λαμβάνονταν υπ' όψιν οι γλωσσικοί νόμοι, καθώς και τα συγκριτικά δεδομένα από γλώσσες της ίδιας οικογένειας (της λεγόμενης *Ινδοευρωπαϊκής*). Έκτοτε αναπτύχθηκε η *επιστημονική ετυμολογία* που απετέλεσε επιστημονικό πεδίο έρευνας όλων των ιστορικοσυγκριτικών γλωσσολόγων. Στον τομέα αυτόν η ελληνική γλώσσα, λόγω της παλαιότητας της γραπτής της παράδοσης και λόγω της συνέχειας στη χρήση της (αρχαία – μεσαιωνική – νέα), απετέλεσε κύρια πηγή τόσο για την ανασύσταση (επανασύνθεση) των λέξεων της Ελληνικής όσο και για την αναζήτηση της προέλευσης της αρχικής μορφής λέξεων άλλων συγγενών γλωσσών. Μεγάλα ονόματα της γλωσσολογίας, Έλληνες και ξένοι, συνδέθηκαν με την επιστημονική ετυμολογική έρευνα. Ενδεικτικά αναφέρουμε από τους Έλληνες τον Γεώργιο Χατζιδάκι, τον Νικόλαο Ανδριώτη, τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τον Γιάννη Ψυχάρη, τον Βασίλειο Φάβη, τον Γεώργιο Κουρμούλη, τον Αναστάσιο Καρανασάση, τον Δημήτριο Γεωργακά, τον Ιωάννη Καλλέρη, τον (αυτοδίδακτο) Μένιο Φιλίντα και από τους ξένους τον Pokorny, τον Chantraine, τον Frisk, τον Boissacq, τον Hoffmann, τον Szemerényi, για να περιοριστούμε σε μερικά πολύ γνωστά ονόματα.

Έργο του γλωσσολόγου-ετυμολόγου είναι να ανασυστήσει και άρα να ερμηνεύσει πρώτα την προέλευση της *μορφής* (τού τύπου) μιας λέξης και μαζί της *σημασίας* της (αν έχει αλλάξει). Είναι επίπονη όσο και ελκυστική επιστημονική προσπάθεια να ερμηνεύσει κανείς την προέλευση της μορφής της λέξης· αποτελεί περιπλάνηση με σκοπό την αναζήτηση της ρίζας της μέσα από τις μαρτυρίες ομοειδών λέξεων από συγγενείς γλώσσες και περνώντας συχνά από τους δύσβατους δρόμους, χαμένους μέσα στον χρόνο, των μεταβολών που έχουν επέλθει στη φθογική σύστασή της ή στη γραμματική της δομή. Σε αυτή τη δημιουργική περιπλάνηση ο ετυμολόγος δεν πορεύεται αυθαίρετα, χωρίς πυξίδα. Η γλωσσική επιστήμη, μέσα από την έρευνα πολλών χρόνων, έχει καθορίσει τη μεθοδολογία επανασύνθεσης και ερμηνείας της μορφής και λιγότερο –λόγω της ρευστότητάς της και των ποικίλων εξωγλωσσικών συνθηκών– της σημασίας των λέξεων. Έτσι ελέγχεται επιστημονικά και η αποδοχή ή μη μιας ετυμολογικής ερμηνείας. Οποσδήποτε, στον χώρο της ετυμολογίας και στο αρχικό στάδιο μιας ετυμολόγησης η δημιουργική φαντασία και η συνθετική ικανότητα τού μελετητή παίζουν βασικό ρόλο. Γι' αυτό δεν είναι ασυνήθιστο να υπάρχουν για αρκετές λέξεις περισσότερες από μία ετυμολογικές ερμηνείες (προτάσεις), από τις οποίες ο ετυμολόγος επιλέγει την επιστημονικά πλέον πειστική και αξιόπιστη, ενώ σπανιότερα –σε περιπτώσεις μείζονος αμφισβήτησης για την ετυμολόγηση μιας λέξης ελλείπει στοιχείων– είναι υποχρεωμένος να αναφέρει δύο ή και περισσότερες.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ

Ειδικό, δηλ. αμιγώς ετυμολογικό επιστημονικό Λεξικό για την προέλευση των λέξεων της Νέας Ελληνικής, έχουμε μόνο το ετυμολογικό Λεξικό τού αείμνηστου καθηγητή της γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τού Νικολάου Ανδριώτη (σε 3η μεταθανάτια έκδοση τού 1983). Διαφορετικού επιστημονικού επιπέδου –και προπάντων ημιτελές (μέχρι και το Π)– είναι το ειδικό ετυμολογικό Λεξικό τού Κωνσταντίνου Δαγκίτση (1978 – 1984).

Κυρίως έχουμε ερμηνευτικά λεξικά που περιλαμβάνουν και ετυμολογία στηριγμένη σε επιστημονικά δεδομένα. Τέτοια είναι: α) Το ημιτελές (μέχρι το Δ) *Ιστορικών Λεξικών της τε Κοινής και των ιδιωμάτων*, το γνωστό ως *Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών*, το πρώτο που καθιέρωσε την επιστημονική ετυμολόγηση των λέξεων της Νέας Ελληνικής· β) Το *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας* τού καθηγητή Εμμ. Κριαρά, το οποίο περιέχει ετυμολογία όλων των λημμάτων τού λεξικού (ενώ αντιθέτως το *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας* τού ίδιου περιέχει επιλεγμένες ετυμολογικές νύξεις)· γ) Το *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, έκδοσης Τεγόπουλου-Φυτράκη με συντάκτρια τη Μαρία Μανδαλά, το οποίο περιέχει ετυμολογικές πληροφορίες για όλα τα λήμματα· δ) Το *Λεξικό της Ελληνικής* (αρχαίας – μεσαιωνικής – νέας) που εμπεριέχεται στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα και περιλαμβάνει ετυμολόγηση όλων των λημμάτων με επιστημονική ευθύνη τού γράφοντος· ε) Το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* τού γράφοντος, που περιλαμβάνει συστηματική επιστημονική ετυμολογία όλων των λημμάτων της Νέας Ελληνικής· στ) Το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* τού Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη, που περιλαμβάνει επιστημονική ετυμολογία όλων των λημμάτων.

Αυτό που ξεχωρίζει το παρόν ειδικό επιστημονικό Λεξικό τής Νέας Ελληνικής από όλα τα άλλα λεξικά είναι ότι περιλαμβάνει έγκυρη συστηματική εις βάθος ετυμολόγηση των λέξεων τής Νέας Ελληνικής με κύριο χαρακτηριστικό την *πληρότητα*. Αυτό σημαίνει ότι, σε αντιδιαστολή ακόμη και προς όλα τα λεξικά που παρέχουν ετυμολογικές πληροφορίες, στο παρόν Λεξικό ετυμολογούνται συστηματικά και *όσες λέξεις είναι αρχαίες ή μεσαιωνικής προελεύσεως*. Ο λόγος είναι φανερός: Προκειμένου για αρχαίες ή μεσαιωνικές λέξεις, ουδείς αναγνώστης (πλην των ειδικών) μπορεί να ανατρέξει στα ειδικά ετυμολογικά λεξικά (τής αρχαίας ή τής μεσαιωνικής), για να βρει από πού προέρχεται μια σύγχρονη νεοελληνική λέξη –και πρόκειται για χιλιάδες...– που είναι αρχαία ή μεσαιωνική. Το ίδιο πράξαμε και στο ερμηνευτικό μας *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, με τη διαφορά ότι σε εκείνο, επειδή δεν είναι ειδικό ετυμολογικό Λεξικό, περιοριστήκαμε σε ορισμένες κύριες πληροφορίες, αφήνοντας για το παρόν ειδικό ετυμολογικό Λεξικό την εκτενή και πολύπλευρη πληροφόρηση τόσο για την προέλευση όσο και για την ιστορία των λέξεων, καθώς και για την ομαδοποίησή τους σε ετυμολογικές οικογένειες, στα λεγόμενα «ετυμολογικά πεδία». Επομένως, στο παρόν ετυμολογικό Λεξικό ο φιλομαθής ή απαιτητικός αναγνώστης έχει όλες τις πληροφορίες που χρειάζεται για τις λέξεις τής Νέας Ελληνικής, χωρίς να χρειάζεται να ανατρέξει σε άλλα ειδικά –δυσέυρετα και συχνά δυσνόητα για τον μη ειδικό– ετυμολογικά λεξικά των παλαιότερων περιόδων τής Ελληνικής. Δεν είναι εύκολο δηλ. ο μη ειδικός αναγνώστης να γνωρίζει, να έχει και να μπορεί να προστρέξει στα ετυμολογικά λεξικά τής Αρχαίας Ελληνικής τού Chantaine, τού Frisk, τού Boisacq, τού Hoffmann κ.ά. ή έστω να αναζητήσει *ετυμολογικές πληροφορίες στα ερμηνευτικά λεξικά* τής μεσαιωνικής τού Trapp, τού Κριαρά κ.ά. και, βεβαίως, τού είναι αδύνατο να συμβουλευθεί την εκτενή επιστημονική βιβλιογραφία, παλαιότερη και νεότερη, που υπάρχει για αυτά τα θέματα.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ – ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΔΙΑ

Το μεγαλύτερο μέρος τού λεξιλογίου τής Νέας Ελληνικής εμπεριέχεται και ετυμολογείται στο παρόν Λεξικό με τη μορφή κυρίων ή υποτεταγμένων λημμάτων (εντός τού ετυμολογικού πεδίου τού λήμματος), χωρίς να περιλαμβάνονται σε αυτό εξεζητημένες ξένες λέξεις που κρίθηκε ότι δεν ενδιαφέρουν ένα ετυμολογικό Λεξικό. Βεβαίως, δεν εμπεριέχονται φράσεις και εκφράσεις πλην αυτών που έχουν ιδιαίτερο ετυμολογικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, όπως ισχύει στα εκτενή συστηματικά ετυμολογικά λεξικά –και αυτό είναι που τα κάνει ελκυστικά και ενδιαφέροντα– το λεξιλόγιο τής γλώσσας οργανώνεται διαφορετικά: *αλφαβητικά* μεν τα κύρια λήμματα για να τα βρίσκουμε, αλλά κατά *ετυμολογική συγγένεια* τα ομόρριζα και κατά *ετυμολογικές οικογένειες* («ετυμολογικά πεδία») τα παράγωγα και τα σύνθετά τους, υποτεταγμένα κάτω από κάθε κύριο λήμμα. Έτσι έχουμε εδώ μια εικόνα τής Ελληνικής οργανωμένης κατά την ετυμολογική συγγένεια και κατά ετυμολογικές οικογένειες των λέξεων, που είναι ο πιο πρόσφορος και διδακτικός τρόπος για να αντιληφθεί κανείς τη *συνοχή* τού λεξιλογικού θησαυρού μιας γλώσσας, καθώς και τη δύναμη (ή, σε άλλες περιπτώσεις, και την αδυναμία) παραγωγής και σύνθεσης που έχει ο μηχανισμός αλλά και η παράδοση μιας γλώσσας.

Γενικότερα, λέμε οι γλωσσολόγοι, η γλώσσα, κάθε γλώσσα, για να είναι εκμαθήσιμη και χρησιμοποιήσιμη είναι εγγενώς οργανωμένη ως σύστημα επικοινωνίας σε *υποσυστήματα*: το *λεξιλογικό* – το *γραμματικό* – το *συντακτικό* – το *χρηστικό* / *επικοινωνιακό*. Το λεξιλογικό, που μάς ενδιαφέρει εδώ, περιλαμβάνει το λεξιλόγιο τής γλώσσας οργανωμένο σε *σημασιολογικές οικογένειες* (συνωνύμων – αντωνύμων / αντιθέτων κ.λπ.) και σε *ετυμολογικές οικογένειες* (ομορρίζων – παραγώγων – συνθέτων). Όλα τα υποσυστήματα αποτελούν σύνολα σχέσεων και συνδέονται τόσο εσωτερικά όσο και μεταξύ τους. Αποτέλεσμα: ότι λέμε γλώσσα είναι ένα σύνολο στοιχείων και σχέσεων μεταξύ τους (το πρωτοδίδαξε ο Ferdinand de Saussure) και ένα σύστημα κανόνων που τα συνδέει σε όλα τα επίπεδα, έτσι ώστε ο ομιλητής κάθε γλώσσας να διαθέτει δημιουργικότητα στην παραγωγή και στην πρόσληψη τής γλώσσας (το δίδαξε ο Noam Chomsky). Έτσι μπορεί ο ομιλητής *κάθε γλώσσας να μαθαίνει τη γλώσσα του και να ανακαλεί τις γλωσσικές πληροφορίες* (λέξεις, σημασίες κ.λπ.), ώστε να μπορεί να αξιοποιεί τη γλώσσα στην πραγματική χρήση της, στην επικοινωνία. Τίποτε στη γλώσσα δεν είναι ασύνδετο. Και ο σύνδεσμος αυτός των στοιχείων τής γλώσσας φαίνεται κατ' εξοχήν στο *λεξιλογικό-ετυμολογικό επίπεδο*. Στον τομέα αυτόν το παρόν ετυμολογικό Λεξικό, όπως είναι σχεδιασμένο και συντεταγμένο, δείχνει ανάγλυφα μέσα από τα «ετυμολογικά πεδία» τη λεξιλογική-ετυμολογική-σημασιολογική-ορθογραφική διάρθρωση τής Ελληνικής κατά οικογένειες ομορρίζων-παραγώγων-συνθέτων παράλληλα προς την απεικόνιση τής

προέλευσης, τής δομής και τής εξέλιξης των λέξεων τής Ελληνικής. Το παρόν ετυμολογικό Λεξικό (πράγμα που δεν συμβαίνει π.χ. στο Λεξικό του Ανδριώτη ή σε άλλα ετυμολογικά λεξικά) είναι διαρθρωμένο σε δύο άξονες: στον άξονα τής ετυμολογικής προέλευσης τής λέξης και τής σχέσης της με λέξεις άλλων συγγενών γλωσσών (*ιστορικοσυγκριτική θεώρηση*) και στον άξονα τής ετυμολογικής σύνδεσης τής λέξης με ομόρριζα, παράγωγα και σύνθετα μέσα στην ίδια την ελληνική γλώσσα (*διαχρονική και συγχρονική θεώρηση*). Αυτή η διπλή διάρθρωση δίνει στο μετά χείρας Λεξικό ιδιαίτερο χαρακτήρα και, κυρίως, δίνει μια διάσταση τής Ελληνικής που μπορεί να αξιοποιηθεί δημιουργικά στη διδασκαλία της.

Στη δημιουργική θέαση τής ετυμολογίας, στην εξερεύνηση εννοών των φανερών αλλά και των αφανών αρμών που συνδέουν μεταξύ τους ετυμολογικά, δηλ. στο ξεκίνημα τής πρώτης εμφάνισης και τής βασικής τους σημασίας, τις λέξεις τής ίδιας γλώσσας αλλά και συγγενών γλωσσών, ο αναγνώστης εκπαικτός παρακολουθεί σε κάθε σχεδόν λήμμα αλλά και σε ειδικά Σχόλια το εννοιολογικό-σημασιολογικό νήμα που συνδέει λέξεις, όπως: *βίος* – *ζωή* – *υγιής*, *γελώ* – *γλήνη* αλλά και αγγλ. *clean* και γερμ. *klein*, *έδεσμα* – *δόντι* – *οδύνη* – *ωδίνες* αλλά και αγγλ. *eat* και γερμ. *essen* και ισπαν. *comer*, *έπσομαι* – *οπαδός* και γαλλ. *suivre*, αγγλ. *second*, γαλλ. *société*, αγγλ. *society*, *έχω* – *έξη* – *σχέση* – *σχεδόν* – *σχήμα* – *εξής* – *οχυρός*, *άφιξη* – *εφικτός* – *ικανός* – *ικέτης* – *καθήκον* – *προίκα*, *κείμαι* – *κοίτη* – *κοιτώντας* – *κοιτάζω* – *κοιμούμαι* – *κειμήλιο* αλλά και αγγλ. *city*, *civil*, *κύηση* – *κύμα* – *κύρος* – *κύριος* – *έγκυος* – *κοίλος*, αλλά και αγγλ. *cave*. Αυτή είναι η «μαγεία» τής ετυμολογίας, που είναι στην πραγματικότητα η αποκάλυψη των εννοιολογικών σχέσεων και μεταβολών που πηγάζουν από τις επικοινωνιακές ανάγκες αλλά και τις αντιλήψεις, τη νοοτροπία και τη ζωή των ανθρώπων οι οποίοι συνθέτουν τον γλωσσικό πολιτισμό κάθε χώρας.

Η ανάδειξη όμως τής συγχρονικής όσο και τής διαχρονικής ετυμολογικής δύναμης μιας λέξης γίνεται μέσα από τη συγκρότηση τού *ετυμολογικού πεδίου* τής λέξης, στο οποίο δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση. Όλος ο εκφραστικός πλούτος, αλλά και η σημασιολογική διάχυση μιας λέξης, φαίνεται ακριβώς μέσα από τα παράγωγα και τα σύνθετα μιας λέξης. Θελήσαμε, λοιπόν, με τρόπο συστηματικό να δείξουμε αυτή την ομαδοποίηση (οργάνωση) των λεξιλογικών συστατικών τής γλώσσας. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε δύο σημαντικές πληροφορίες: Πρώτον, ότι η σύνταξη λεξικών στο ξεκίνημά της κατέταξε τις λέξεις όχι αλφαβητικά αλλά κατά ετυμολογικά πεδία («ετυμολογικές οικογένειες»), γεγονός που δείχνει πόση σημασία έδιναν οι πρώτοι λεξικογράφοι στην ετυμολογική συγγένεια των λέξεων. Δεύτερον, ότι τα μεγάλα έγκυρα ετυμολογικά λεξικά τής αρχαίας Ελληνικής, τού *Frisk* και τού *Chantraine* (βλ. **βιβλιογραφία**), συγκροτούν τον λεξιλογικό θησαυρό που ετυμολογούν κατά ετυμολογικά πεδία. Στο παρόν Λεξικό προσπαθήσαμε να δώσουμε τα ετυμολογικά πεδία, διατηρώντας συγχρόνως την αλφαβητική σειρά. Αντί δηλ. να συσσωρεύσουμε τα πάντα σε ένα λήμμα, πράγμα που θα το καθιστούσε δυσανάγνωστο και ίσως δυσνόητο, προτιμήσαμε στο άμεσο ετυμολογικό τμήμα (ακριβώς κάτω από το λήμμα) να αναφέρουμε όλα τα ομόρριζα, εν συνεχεία δε υπό τον τίτλο «ετυμολογικό πεδίο» να συγκεντρώσουμε τα παράγωγα και τα σύνθετα. Λέξεις σημαντικές τής ίδιας οικογένειας, δηλ. σημαντικά ομόρριζα, παράγωγα ή σύνθετα, για να μην παραβλεφθούν, τα πραγματευόμαστε χωριστά στην αλφαβητική τους θέση και τα συνδέουμε με διαπαράπομπές.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Όπως θα αντιληφθεί ο αναγνώστης, το παρόν ετυμολογικό Λεξικό δεν είναι απλή ξηρή πληροφόρηση για την προέλευση των λέξεων. Δεν είναι απλή ανίχνευση και αναγωγή στην πρωτογενή μορφή τής λέξης. Είναι –όπου προσφέρεται η λέξη– ένα «σκάψιμο», μια διερεύνηση σε ό,τι υπάρχει γύρω από την προέλευση τής λέξης και ό,τι φωτίζει τη μορφή και τη σημασία της. Είναι, τρόπον τινά, η ανίχνευση τής *ιστορίας τής λέξης*. Έτσι ανατρέχουμε –εφόσον πρόκειται για λέξη που προέρχεται από την αρχαία φάση τής γλώσσας μας– στην παλαιότερη μνεία χρήσης τής λέξης ή σε μία από τις παλαιότερες, όταν οι μαρτυρίες είναι πολλές από την ίδια χρονική περίοδο, και αυτό με *παράδειγμα* όπου χρειάζεται και κατά κανόνα με *παραπομπή*. Δοθέντος δε ότι οι αρχαίες προελεύσεις νεοελληνικές λέξεις είναι πάμπολλες, η αρχαία ή αρχαιότερη σωζόμενη μνεία είναι, όπως καταλαβαίνουμε, πολύτιμη. Είναι οιοσδήποτε «ληξιαρχική πράξη» εμφανίσεως μιας λέξης! Φυσικά, αυτό όσο το επιτρέπουν οι μαρτυρίες των σωζομένων κειμένων. Να σημειώσουμε επ' ευκαιρία ότι για τις *νεότερες λόγια προέλευσης λέξεις* –όπως δεν θα το πε-

ρίμενε κανείς– τα πράγματα είναι δυσκολότερα. Κύρια πηγή μας είναι εξ ανάγκης το πολύτιμο λεξικογραφικό έργο του Στέφανου Κουμανούδη (*Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, 1900), στο οποίο αναφέρεται χρονολογικά σε ποιο δημοσίευμα (βιβλίο, εφημερίδα κ.λπ.) μπόρεσε να βρει ο Κουμανούδης ότι μαρτυρείται ή πλάσθηκε για πρώτη φορά μια λόγια λέξη. Στις περιπτώσεις αυτές είναι αυτονόητο ότι δεν είμαστε πάντοτε βέβαιοι –ελλείψει μιας σύγχρονης συστηματικής ηλεκτρονικής καταγραφής όλης της γραπτής μας παράδοσης που υπάρχει για άλλες γλώσσες– ότι η αναφορά του Κουμανούδη είναι και η πρώτη μνεία της λέξης. Οπωσδήποτε, πρόκειται για πολύ χρήσιμη πληροφορία σχετικά με την ιστορική εμφάνιση της λέξης, όσο δεν αναιρείται από άλλες μαρτυρίες, την οποία δεν μπορούμε να μην αξιοποιήσουμε.

Όπου επιτρέπουν τα δεδομένα και επιβάλλει η «επικοινωνιακή βαρύτητα» της λέξης, επιδιώξαμε και μια πιο αναλυτική εξιστόρηση της σημασίας, της εννοιολογικής κυρίως πορείας της λέξης. Σε αυτή την πορεία η εξεύρεση απρόσμενων σχέσεων και εξελίξεων της λέξης υπήρξε αληθινά αποκαλυπτική και αντισταθμιστική τού κόπου και τού χρόνου που απαιτεί μια τέτοια έρευνα.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Από τον συνολικό τρόπο («ολιστικό») που πραγματευόμαστε τις λέξεις στο παρόν Λεξικό είναι φανερό ότι ο αναγνώστης δεν έχει απλώς πληροφορίες για την προέλευση της μορφής και της σημασίας κάθε νεοελληνικής λέξης, αλλά έχει συγχρόνως και μια εναργή εικόνα της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας, ιδωμένης μέσα από τον λεξιλογικό της θησαυρό με συγκεκριμένα παραδείγματα χωρίς υπεργενικεύσεις και ρητορείες. Έχουμε δηλ. απτή την *ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, από πού προέρχονται και πώς διαμορφώθηκαν οι λέξεις της σύγχρονης Ελληνικής. Εδώ είναι που ο συντάκτης ενός ετυμολογικού λεξικού όσο και ο αναγνώστης ενός τέτοιου λεξικού διαπιστώνουν στην πράξη ότι ο μεγαλύτερος αριθμός λέξεων της Νέας Ελληνικής προέρχεται κυρίως από την Αρχαία (μέσω της Ελληνιστικής Κοινής) αλλά και από τη Μεσαιωνική Ελληνική, ενώ ένας άλλος αριθμός λέξεων, αρκετά περιορισμένος (αντίθετα προς ό,τι συνήθως λέγεται), είναι προϊόν δανεισμού από άλλες γλώσσες. Βοηθάει δε, νομίζουμε, να πληροφορείται ο αναγνώστης –όπως συμβαίνει στο παρόν Λεξικό– από πού προέρχονται οι ίδιες οι αρχαίες ή μεσαιωνικές ελληνικές λέξεις, για να έχει άμεση και πλήρη εικόνα αυτής της πλευράς της ιστορίας της γλώσσας μας.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Μιλώντας για ιστορία της γλώσσας, ας αναφερθούμε και στο συναφές θέμα που εγγενώς απασχολεί κάθε ετυμολογικό Λεξικό, το θέμα της «ιστορικής», για την ακρίβεια «ετυμολογικής», *ορθογραφίας*. Είναι αυτονόητο θέμα επιστημονικής συνέπειας και, ως εκ τούτου, δεσμευτικό για τον συντάκτη ενός ετυμολογικού λεξικού ότι, ανασυνθέτοντας την αληθινή (αυτό σημαίνει «*έτυμον*») προέλευση μιας λέξης, οφείλει να δώσει και την αληθινή εικόνα της λέξης, όπως αναδύεται από την ετυμολογία της. Γιατί, όταν ανασυνθέτουμε από τα γλωσσικά δεδομένα με αυστηρή επιστημονική μέθοδο και με πειστικό τρόπο την προέλευση μιας λέξης, αυτομάτως έχουμε και την πραγματική εικόνα της δημιουργίας της λέξης, την ηχητική της εικόνα και, κατ' επέκταση, την αληθινή ορθογραφική της μορφή. Αν η Πολιτεία με τα όργανά της (τους σχεδιαστές της διδασκαλίας της γλώσσας στο σχολείο), μετά από έρευνα και συζήτηση με τους ειδικούς, κρίνει ότι πρέπει να εφαρμόσει ορισμένες *ορθογραφικές απλουστεύσεις* (πράγμα που θα είχε νόημα κυρίως στον τομέα της ορθογράφησης των γραμματικών καταλήξεων, οι οποίες από τη φύση τους έχουν υψηλή συχνότητα), αυτό είναι δικό της δικαίωμα και αρμοδιότητα. Οι γλωσσολόγοι πρέπει να δείχνουν την πραγματική εικόνα της λέξης και να βοηθούν με την έρευνά τους να αποφεύγονται ορθογραφικές αλλοιώσεις της γραπτής απεικόνισης της λέξης, οι οποίες δεν νομιμοποιούνται, αν συμβεί να υπάρχει μια ορθογράφησης της στηριγμένη σε παλαιότερα ετυμολογικά δεδομένα, εφόσον η νεότερη επιστημονική έρευνα τα αναθεωρεί ως αναξιόπιστα ή εσφαλμένα. Ας μην ξεχνάμε ότι άλλη ορθογραφική απεικόνιση της λέξης σημαίνει και άλλη «ταυτότητα καταγωγής» της λέξης. Το ζήτημα, τελικά, είναι κατά πόσον επιτρέπεται να αγνοούμε ή να παραμορφώνουμε συνειδητά την πραγματική εικόνα μιας λέξης εν ονόματι της χρηστικής αρχής της απλοποίησης. Διαφορετικό, βεβαίως, είναι το θέμα λέξε-

ων που η ετυμολογία τους αμφισβητείται και που για την ίδια λέξη συμβαίνει να υπάρχουν δύο τουλάχιστον ισοβαρείς ετυμολογίες. Στην περίπτωση αυτή, βεβαίως, η απλούστερη γραφή είναι λογικά προτιμότερη.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Ένα ετυμολογικό Λεξικό που εξ ορισμού απεικονίζει την περιπέτεια των λέξεων μιας γλώσσας –γιατί κάθε γλώσσας οι λέξεις περνούν διάφορα στάδια μεταβολών, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των ομιλητών και στην εξέλιξη του πολιτισμού τους– πρέπει, πέρα από την έγκυρη πληροφορία, να προσελκύει τον αναγνώστη να το διαβάσει και να μπορεί εύκολα να το κατανοήσει. Η αγωνία να ξεπεραστεί ο σκόπελος της ανιαρής ή δυσνόητης πληροφορίας και να αφυπνιστεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη για τη δυναμική της εξέλιξης των λέξεων, ανάλογη προς τη δυναμική του πνεύματος, του πολιτισμού και του βίου των ανθρώπων που απεικονίζει η ετυμολογία των λέξεων μιας γλώσσας, μάς οδήγησε αφ' ενός στη νέα (για ετυμολογικά λεξικά) *διάρθρωση* του παρόντος Λεξικού και αφ' ετέρου στον εμπλουτισμό του με πλήθος ποικίλων *Σχολίων*, έτσι που και αυτό το Λεξικό μας να διαβάζεται και να μην αποτελεί απλώς βιβλίο αναφοράς και ευκαιριακής αναζήτησης πληροφοριών. Φιλοδοξούμε, ως μας επιτρέπει, το ετυμολογικό αυτό Λεξικό να αποτελεί δημιουργικό ανάγνωσμα για την περιπέτεια των λέξεων της γλώσσας μας.

Στον ίδιο σκοπό αποβλέπουν και οι (έγχρωμοι) ετυμολογικοί *Πίνακες* με συγκεντρωτικές πληροφορίες για την προέλευση ορισμένων κατηγοριών λέξεων. Εκεί διαπιστώνεται ότι, παρά τα περί του αντιθέτου λεγόμενα, ο αριθμός των ξένων λέξεων (δανείων) στην Ελληνική είναι περιορισμένος, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον (για την ιστορία της Ελληνικής και όχι μόνον) έχει και η συγκέντρωση των αντιδανείων, λέξεων που από την Ελληνική πέρασαν σε ξένη γλώσσα, για να ξαναγυρίσουν πάλι στα Ελληνικά με την ίδια ή άλλη σημασία. Ότι ο εποπτικός χαρακτήρας των Πινάκων εξυπηρετεί και σκοπούς διδακτικούς είναι φανερό, αλλά εξίσου βέβαιο είναι ότι θα τονώσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών του Λεξικού, ιδίως των πιο απαιτητικών.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στο ένθετο τμήμα του Λεξικού παρατίθεται *Γλωσσάριο* των γλωσσολογικών / επιστημονικών όρων που χρησιμοποιούνται στο Λεξικό, ενώ στο τέλος του καταχωρίζεται επιλεγμένη *Βιβλιογραφία*. Τα δύο αυτά απαραίτητα συμπληρώματα του Λεξικού δεν διευκολύνουν απλώς την κατανόηση (το Γλωσσάριο) και δεν παρέχουν απλώς τη δυνατότητα εμπλουτισμού των ετυμολογικών γνώσεων (η Βιβλιογραφία). Δηλώνουν με τον τρόπο τους ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας αυτού του Λεξικού: ότι πρόκειται για ένα έγκυρο επιστημονικό έργο, στο οποίο με συστηματική λεπτομερή εξέταση και κριτική θεώρηση, βάσει των αρχών της επιστημονικής ετυμολογίας και των μεθόδων της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, έχουμε συλλέξει, μελετήσει, κρίνει και αξιολογήσει τις ετυμολογίες που έχουν μέχρι σήμερα προταθεί, έχουμε υιοθετήσει, τροποποιήσει ή απορρίψει προταθείσες ετυμολογίες και, βεβαίως, έχουμε προσθέσει πλήθος νέων ετυμολογιών και ετυμολογικών συμπληρώσεων, καθώς και βελτιώσεις και τεκμηριώσεις που αποτελούν δικές μας πρωτότυπες συμβολές.

Όπως οι λέξεις μιας γλώσσας «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων», κατά τη γνωστή ρήση του Σεφέρη, έτσι και οι ετυμολογίες των λέξεων είναι παιδιά πολλών μελετητών, γνωστών και αγνώστων, ειδικών ή γενικότερης φιλολογικής κατάρτισης, γλωσσολόγων και λεξικογράφων, μελετητών της ιστορίας της γλώσσας και της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας γενικότερα, που με την προσοχή και την υπευθυνότητα που αρμόζει σε τέτοια λεπτά διανοητικά έργα αξιοποιήσαμε κατά το δυνατόν. Ιδιαίτερη προσφορά μας στην ετυμολόγηση των λέξεων αποτελούν η κριτική αποτίμηση και η επιστημονική–γλωσσολογική τεκμηρίωση των ετυμολογούμενων.

ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

Το παρόν Λεξικό δεν θα ήταν δυνατόν να συνταχθεί σε ορατό χρόνο, αν ξεκινούσαμε το εξαιρετικά δύσκολο έργο τής ετυμολόγησης όλων των λέξεων τής Νέας Ελληνικής χωρίς προηγούμενη εργασία μας σε αυτόν τον χώρο. Έτσι, η σύνταξη τού παρόντος ετυμολογικού λεξικού στηρίχθηκε εν πολλοίς στην ετυμολόγηση των λέξεων που περιλαμβάνεται στο έργο μας *Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (3η έκδοση 2008). Ωστόσο, αποτελεί στο σύνολό του *νέο έργο* με εξαντλητική θεώρηση και (όπου χρειαζόταν) αναθεώρηση των προηγούμενων ετυμολογιών, με γενναίο εμπλουτισμό, με νέα διάρθρωση, με εκτενή τεκμηρίωση και, κυρίως, με τον σύνθετο και ολιστικό χαρακτήρα ενός ετυμολογικού λεξικού, το οποίο νομίζουμε ότι αποτελεί *νέα σύλληψη και πρόταση* ετυμολογικού λεξικού.

Γ. Μπαμπινιώτης